

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

ОКЗ «ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ДІТЕЙ»

«Славетні історики»

*до 200-річчя від дня народження М.І.Костомарова
та
160-річчя від дня народження Д.І.Багалія*

Методико-бібліографічні матеріали

ХАРКІВ • 2017

**ББК 63.3(4Укр4Хар)
С47**

Славетні історики (до 200-річчя від дня народження М.І.Костомарова та 160-річчя від дня народження Д.І.Багалія) : методико-бібліографічні матеріали / ОКЗ «Харківська обласна бібліотека для дітей» ; уклад. Д.Бродяк – Х., 2017. – 53 с.

Методико-бібліографічні матеріали «Славетні історики» присвячені видатним історикам України Дмитру Багалію та Миколі Костомарову.

Видання адресовано бібліотечним працівникам, підліткам старшого шкільного віку, студентам, організаторам дитячого читання.

Матеріал підготували:

Редактор:

Комп'ютерна верстка:

Відповідальна за випуск:

Бродяк Д. А.

Загrevська С. М.

Должек Н. Ф.

Трохименко Г. В.

© ОКЗ «ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ДІТЕЙ»

bibl.kharkiv.ua

bibliomiste4ko.kharkiv.ua

Сьогодні багато і на різних рівнях говориться про Україну в європейському і світовому контексті. Авторитет нашої країни як сучасної держави залежить не лише від ефективності політики, зміцнення економіки, але й від уважного та дбайливого ставлення до її багатющої історико-культурної спадщини. Не секрет, що справжніх патріотів та активних громадян своєї країни можна зростити за умови виховання любові до рідної землі, до вікових традицій народу, розвиваючи інтерес до історії рідного краю. У руках істориків та краєзнавців – шляхетна й відповідальна, важлива для майбутнього України справа відродження історичної пам'яті, збереження зв'язку часів. Саме тому завжди містять актуальність для сучасників життєві долі вчених-істориків, які бачили своє покликання в збереженні історико-культурної спадщини Вітчизни, у творенні специфічної аури духовності та самопізнання.

Пропоновані методичні матеріали розповідають про видатних українських істориків Миколу Івановича Костомарова (1817-1885) та Дмитра Івановича Багалія (1857-1932), які присвятили своє життя самовідданій праці на ниві вітчизняної історії та краєзнавства. Відповідно, 200 та 160 років з дня народження науковців відзначаються в Україні у 2017 році. Бібліотечні заходи, присвячені життєвим долям цих славетних науковців, сприятимуть патріотичному вихованню молоді, протидіятимуть ерозії історичної, політичної та національної пам'яті як серед підростаючого покоління, так і серед широких кіл української громадськості.

Радимо організувати та провести у бібліотеках години історичних роздумів, уроки історичної правди, вечори

історичного портрету, оформити книжкові виставки, тематичні полиці тощо за темами: «Микола Костомаров та його «відчуття історії» та «Слобідський літописець історії України Дмитро Багалій».

«Микола Костомаров та його «відчуття історії»

Серед видатних учених, письменників, громадських діячів, загалом рушіїв українського відродження та національної історичної науки ХІХ ст. особливе місце належить Миколі Івановичу Костомарову. Як стверджував М.Грушевський, він *«...положив свою печать на цілу епоху»*. Особливо слухними щодо значення наукових пошуків М.Костомарова та їх зв'язку з громадсько-політичною діяльністю вченого є такі слова М.Грушевського: *«...історична й публіцистична праця Костомарова досить послідовно розвивала ті революційні ідеї, що були вкладені в його молодечих «Книгах битія Українського Народу»*.

Численні монографії Костомарова, його статті, нариси містять ідеї, образи, картини часів створення Російської держави, історії України періоду формування і становлення українського народу, його боротьби за незалежність і національну самобутність. Разом із тим він ніколи не був пасивним спостерігачем свого часу – завжди жив у вирі подій, прагнучи своїми працями та діяльністю сприяти рухові суспільства вперед.

На початку шляху. Перші досліді

Народився Микола Іванович Костомаров 4 травня 1817 року у слободі Юрасівка Острогозького повіту Воронежської губернії. Однак у його метричному свідоцтві, нещодавно введеному до наукового вжитку, фігурує інша дата – 5 травня 1817 року. Родина Костомарових була мішаною за становим походженням. Це справило значний вплив на долю майбутнього історика, зокрема на формування його поглядів, так само як і місце народження, де, за словами Костомарова, *«великоруська і малоруська народності сходяться між собою рубіжами»*. Тож світорозуміння й погляди видатного вченого формувалися на межі двох етнокультурних традицій – російської та української. Його батько – Іван Петрович Костомаров – був місцевим дворянином-поміщиком, нащадком козаків-переселенців; замолоду служив у російській імператорській армії, вийшов у відставку в чині капітана. Мати – Тетяна Петрівна Костомарова (дівооче прізвище Мильникова) – дочка селянина Петра Мильникова, українця за походженням, колишня кріпачка. До 1812 р. вона навчалася в одному з московських пансіонів, куди її влаштував майбутній чоловік. Батьки обвінчалися вже після народження сина, якого І.П.Костомаров збирався, але так і не встиг, усиновити, оскільки трагічно загинув від рук своїх дворових. Микола, народжений до шлюбу, залишався у кріпосній залежності до 1832 р., коли завдяки неймовірним зусиллям і матеріальним жертвам матері отримав бажану волю. Однак перебування у статусі незаконнонародженого, напівкріпака, залишило тяжкий психологічний слід у свідомості юного Костомарова.

У дитячі роки закладаються перші інтелектуальні підвалини світогляду майбутнього історика. Зокрема, батько, палкий прихильник європейських авторів-просвітників XVIII ст., особливо Вольтера, намагався прищепити сину вільнолюбні ідеї і дати йому пристойну освіту. З цією метою десятилітнього Миколу віддали у московський приватний пансіон. Пізніше мати, овдовівши, через нестаток коштів змушена була перевести сина до приватного пансіону у Воронежі, звідки він перейшов у передостанній клас місцевої гімназії. Закінчивши гімназію у 1833 р., Костомаров вступив на словесний факультет Харківського університету. Уже перші роки університетських студій виявили блискучі здібності юнака в царині гуманітарних наук і красного письменства. Він багато працював, захоплювався стародавньою літературою і мистецтвом, популярними творами того часу, опановував класичні мови. Особливо помітний вплив справили на нього лекції професора грецької літератури А.Валицького і професора загальної історії, гегельянця М.Луніна.

У 1836 р. Костомаров закінчив Харківський університет зі званням дійсного студента, а в січні 1837 року склав іспит на ступінь кандидата. Того самого року, під впливом юнацьких мрій та наслідуючи приклад батька, він вступив юнкером до Кінбурнського драгунського полку. Однак дуже швидко усвідомив безперспективність своєї військової кар'єри. Натомість почали проявитися його найперші дослідницькі уподобання. Цьому сприяла робота з давніми паперами в архіві повітового суду міста Острогозька, де квартирував Кінбурнський полк. Так з'явилася на світ перша студія Костомарова – опис Острогозького слобідського полку, на жаль, утрачений

пізніше, під час арешту автора у справі Кирило-Мефодіївського братства.

Перший вдалий досвід спонукав на нові плани: написати історію слобідських козацьких полків. Для реалізації цієї мети Костомаров залишає військову службу, вирушає до Харкова, а пізніше – до Москви з наміром продовжити свої історичні студії. Він значно розширює коло знайомств, слухає лекції відомих учених. Проте вирішальними для становлення Костомарова як історика були тогочасні романтичні впливи, широкий суспільний

інтерес до історії та побуту народу. Він остаточно вирішує стати істориком, виводити з мороку забуття сторінки історії Батьківщини. Ніякі обставини не могли скинути з обраної дороги Миколу Костомарова, про що сам він говорив ось так: *«История сделалась для меня любимым*

до страсти предметом; я читал много всякого рода исторических книг, вдумывался в науку и пришёл к такому вопросу: от чего это во всех историях толкуют о выдающихся государственных деятелях, иногда о законах и учреждениях, но как будто пренебрегают жизнью народной массы? Бедный мужик, земледелец-труженник, как будто не существует для истории; отчего история не говорит нам ничего его быте, о его духовной жизни, о его чувствованиях, способе его радостей и печалей?»

Ідея вивчення історії українського народу, яка тонула тоді майже у повному мороці невідання, виявилася важкою для втілення. Костомаров чи не напам'ять вивчив видані до того часу билини і оповіді, російські та

українські пісні, подружився з видавцем «Запорізької старовини» В.І.Срезневським та іншими дослідниками народної творчості. Розмірковуючи над методами історичної критики, Микола Іванович вирушив до Москви для ознайомлення з лекціями М.Т.Каченовського, оволодів німецькою, а потім польською, чеською, словацькою, болгарською та іншими мовами, які відкривали доступ до порівняльного матеріалу.

Українські літературні студії Миколи Костомарова

Найбільш складно Костомарову було опанувати ледь знайомі йому українську мову і літературу. Не задовольняючись лише читанням, Микола Іванович із властивою йому неприборканою енергією почав здійснювати «етнографічні екскурсії» по Україні, які потім продовжував багато років. Не тільки російські та польські, але й українські за походженням його товариші тоді *«поднимали на смех самую идею писать на малорусском языке»*, считая *«дозволительно глумиться над мужиком и его способом выражения»*.

«Такое отношение к народу и его речи мне казалось унижением человеческого достоинства, и чем чаще встречал я подобные выходки, тем сильнее пристращался к малорусской народности», – писав Костомаров. Він узагальнив матеріали експедицій і відповів прозою і романтичними віршами, видавши засновані на фольклорно-історичному матеріалі книги «Сава Чалий» (1839), «Українські балади» (1839), «Вітка» (1840), «Переяслівська ніч» (1841) та інші твори українською. Виступав Костомаров і як визначний літературний критик.

Аналізуючи творчість українських письменників, він акцентував увагу на головних цінностях національного письменства, виражених сукупністю вимог до літератури.

Слід віддати належне Миколі Костомарову. Перші в українській літературній критиці й науці його спроби простежити літературний процес в Україні як зміну естетичних концепцій та літературних напрямів, – усе це започаткувало застосування конкретно-історичного підходу до характеристики й оцінки літературних явищ та всього літературного процесу. Зокрема, критик наголошує на важливості «Енеїди» І.Котляревського як першого твору, написаного українською мовою, для майбутнього поступу національного письменства.

За словами Костомарова, «Енеїда» – *«как верная картина малороссийского быта, как первое сочинение на малорусском языке, в глазах наших – драгоценное творение»*. Дослідник також пікреслює народність мови, втілення національного характеру в зображенні героїв: *«Характеры его богов и героев истинно малороссийские в малейших приемах. Она драгоценна для нас по неподражаемому юмору, с которым автор изображает пороки и смешную сторону своего народа... Язык его правильный, блестящий, народный в высочайшей степени, останется самым лучшим памятником»*.

Костомаров докладно аналізує надбання українських письменників, відзначаючи специфіку національного в змісті й формі творів, психологічному складі та мовленнєвому вираженні творчості найвидатніших художників. Так, в опері «Наталка Полтавка» він вказує на моралізаторський приклад ідеального сімейного життя

українців. Наголошує, що відображення думки національною мовою зумовлює доступність сприйняття ідей, що свідчить про високу майстерність письменника (*«Необыкновенная легкость и правильность языка, свобода в выражениях и непринужденный комизм обличают в сочинителе высокий талант»*).

Він свідчить, що дуже цікавими були для читачів не тільки і не стільки сюжети творів, скільки сама мова, вимова українського складу, гармонія слів. Акцентує увагу на красі та багатстві української мови, яку розвивав Є.Гребінка, першим відійшовши від традиційного комізму. Але найбільший внесок у розвиток літератури, на думку Костомарова, зробив Г.Квітка-Основ'яненко: *«Верное изображение народного быта, живость и естественность характеров приобрели ему любовь соотечественников, увидевших в первый раз свое собственное в литературе, изображенное по-своему, своим тоном»*.

Наголошує критик і на прогресивності письменника, що підносить національну ідею: *«Видно не какое-нибудь подражание чуждому, не иностранные идеи, одетые в искаженную форму, не жалкая всеобщность, мысли всем известные, выраженные образами всем известными, но истинное изображение своего, родного, со всем отпечатком национального характера»*.

Характеризуючи творчість Квітки-Основ'яненка, Костомарову вдалося слушно виділити деякі особливості його творів, які літературознавець прагне розглядати у сфері не лише своєрідних формальних мовно-стилістичних ознак, але й в ідейній. Досліджуючи зв'язок творів з

їхньою життєвою основою, критик аналізує особливості характерів літературних героїв та їхніх життєвих прототипів, історичних умов їх формування. Окремо дослідник наголошує на ідеї національної самобутності, самостійності, вираженій у творах Г.Квітки-Основ'яненка про народ.

Оцінюючи творчість Тараса Шевченка, критик бачить не просто найвищу форму мистецької обробки скарбів народної творчості, а оригінальну творчість у душі народному, при чому в поняття народності включається й глибина відтворення внутрішнього життя людини (хоча поки що недостатньо соціально й історично диференційованого). Проте спостерігається і деяка обмеженість оцінки Костомаровим творчості Т.Шевченка, вираженій лише у лірично-психологічних аспектах, коли не береться до уваги соціальний.

У цілому, Костомаров ретельно стежив за панорамою розвитку української літератури, ставлячи акцент на її якості, а не кількості. Справжня цінність національного твору, за Костомаровим, полягає в наявному розпізнанні менталітету власного народу, його духовної та матеріальної культурної спадщини, без сторонньої підказки. З цієї позиції Костомаров оцінював й усю українську літературу, створював критерії національної літературної критики.

Мовне питання, що сприяло подальшому розвитку національної самосвідомості, Костомаров розглядав у праці «Воспоминания о двух художниках». Цю статтю він написав, маючи на меті бажання показати рівень розвитку української мови та літератури, на сходінку вищий за

попередній стан національної творчості в Україні. Літературну спадщину, становлення мови Г.Квітки-Основ'яненка та Т.Шевченка Костомаров, зокрема, ставить на перше місце.

Як відзначав дослідник, «Шевченко не подражал народным песням; Шевченко не имел целью ни описывать своего народа, ни подделываться к народному тону. Это был сам народ, продолжавший своё поэтическое творчество».

Він також говорив про вагу живої народної мови у творах Т.Шевченка, що позитивно позначилося як на їхньому змісті, так і на формі: *«Шевченко говорит так, как народ ещё и не говорил, но как он готов был уже заговорить и только ожидал, чтобы из среды его нашелся творец, который бы овладел его языком и его тоном».*

У рецензії на «Народні оповідання» Марка Вовчка критик також оцінює майстерне зображення українського народу за допомогою його національної мови: *«Это речь народа, но не рассказчика – народа, не списанная со слов хотя народного человека, но призванного с целью рассказывать по-народному и через то поставленного в искусственное положение, а подмеченная и подслушанная в то время, когда она выражалась неволью, не на показ».*

Костомаров відзначав чистоту мови й народність змісту творів Григорія Сковороди, Тополі, Авмросія Могили, Іська Материнки та ін. Крім знаних письменників, він згадує й менш відомих авторів, які теж зробили свій внесок у розвиток української літератури: Буравицького, Шереперю, Петренка, Корсуна, Писаревського. Завершуючи аналіз літературної спадщини

вітчизняних письменників, Костомаров високо оцінює їхні літературні надбання, наголошує на загальному успішному розвитку української літератури.

Костомаров-учитель. Кирило-Мефодіївське товариство

Паралельно з літературними дослідженнями, чимало уваги Костомаров приділяв й історичним студіям, зокрема склав магістерський іспит наприкінці 1840 р., а також працював над дисертацією «О причинах и характере унии в Западной России». Після подорожі 1841 р. до Криму молодий історик подав її у вигляді книги до захисту на перше відділення філософського факультету Харківського університету.

На початку 40-х років XIX ст. Костомаров обіймав посаду помічника інспектора в Харківському університеті, одночасно викладав історію в приватних закладах та як домашній репетитор. У цей період учений займався підготовкою нової магістерської дисертації – «Об историческом значении русской народной поэзии», яку успішно захистив у січні 1844 року. Тоді ж він публікує «Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке», що став однією з перших критичних праць в українському літературознавстві, а також історичні розвідки про повстання С.Наливайка, родину князів Острозьких тощо.

Романтичне світобачення Костомарова активно стимулювало його творчі пошуки, що концентрувалися на динамічних, суперечливих етапах з неповторними та різноманітними виявами народного духу. Відтак у травні 1843 р. Костомаров розпочав студіювати історію доби Богдана Хмельницького. Нові наукові зацікавлення,

складні взаємини з харківським керівництвом, нарешті, прагнення отримати кафедру, спонукали його перебраться з Харкова до Києва. Проте у 1844 р. Костомарову не вдалося реалізувати свої плани повною мірою. Спочатку він отримав призначення в Рівненську гімназію на посаду вчителя історії, яку обіймав протягом року. Упродовж цього часу вчений досліджував добу Хмельниччини, здійснював польові студії з вивчення народного побуту і творчості, що збагатили його світогляд, дали змогу зробити важливі спостереження щодо української духовної та матеріальної культури. У 1845 р. Костомарову випала нагода переїхати до Києва.

З серпня 1845 року він працював старшим учителем історії у Першій Київській гімназії, одночасно викладаючи загальну й російську історію в приватних пансіонах, а пізніше – в Київському Інституті шляхетних дівчат. У червні 1846 року, після читання пробної лекції «Изложение истории русских славян от древнейших времен до образования Гуннской держави» рада Київського університету Св. Володимира затверджує його ад'юнктом кафедри російської історії. Викладацьку діяльність він поєднував з інтенсивними науково-історичними студіями, вивчав добу Б.Хмельницького, готував до видання літопис С.Величка, працю «Славянская мифология», що вийшла друком у 1847 р. у Києві. У цій студії розкривається християнський світогляд слов'янських племен, зокрема фольклорні матеріали зіставляються з історичними відомостями.

У Києві Костомаров знайшов чимало друзів та знайомих, передусім з числа представників української

інтелігенції та національно-визвольного руху:

Засновники братства

Александр Костомаров
(1813 – 1882)

Микола Гулак
(1822 – 1894)

Павло Куліша
(1818 – 1897)

В.Білозерського, М.Гулака, П.Куліша, Т.Шевченка та ін. На ґрунті спільних інтелектуальних і духовних зацікавлень історичним минулим, а також під впливом романтичних віянь в літературі, культурі та

мистецтві слов'янських народів вони утворили таємне політичне об'єднання – Кирило-Мефодіївське товариство. Найважливіший програмний документ Кирило-Мефодіївських братчиків – «Книгу буття українського народу» – було написано Костомаровим. На думку деяких учених (М.Грушевського, М.Возняка та ін.), у «Книзі...» в найвідвертішій формі висловлено суспільно-політичні погляди автора – відстоювання самостійності української нації та її необмеженого права на вільний розвиток. Крім цього, М.Костомаров, В.Білозерський та М.Гулак склали Статут товариства.

Костомаров усі сили віддавав пропаганді ідей таємного товариства, залучив до нього Т.Шевченка – *«народного вождя, збудника до нового життя»*, чий геній був не доступний тим, *«які не доразвились до свободи від забобонів становості, національності та виховання»*. Влітку 1846 р. Микола Іванович отримав можливість поширювати гасла товариства з кафедри російської історії Київського університету.

З 1845 до 1847 рр. Костомаров викладав загальну та російську історію у Київському жіночому зразковому пансіоні Де-Мельян, де познайомився з Аліною Крагельською, яка там навчалась. (А.Крагельська народилася в сім'ї військового, виховувалася і виросла в Києві. Була талановитою піаністкою.). 13 лютого 1847 року вони заручилися, але обвінчатися змогли лише через 28 років.

28 березня 1847 року – напередодні весілля – Костомарова (як і його товаришів) було заарештовано через зраду одного з учасників товариства. Без суду Костомарова було ув'язнено на рік у Петропавлівській фортеці, потім вислано до Саратова під нагляд поліції із забороною обіймати наукові посади і друкуватися. Це була ще одна трагічна віха в його житті.

Кирило-мефодіївці справили неабиякий вплив на становлення українського національно-визвольного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Костомаров відіграв у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства величезну роль. Він був не лише автором програмних документів братчиків, а й одним з ініціаторів заснування об'єднання та його неформальним лідером. Слід зазначити, що за матеріалами слідчої справи він проходив як «великороссиянин», що суперечило його духовній приналежності до українців, з якими була пов'язана і громадсько-політична діяльність ученого. У ній чітко проглядається прагнення захистити право українського

народу на культурну і державну автономію у складі слов'янської федерації.

На засланні

Місцем заслання Миколи Івановича було місто Саратов. У губернському правлінні, до секретних справ якого Костомарова необережно допустили, виявилися матеріали з історії церковного розколу, якому історик присвятив потім багато праць. У періодиці з'явилися анонімно видані ним місцеві народні пісні, після чого «вища урядова влада» наказала звільнити цензора без пенсії. У Саратові ж були в основному написані твори, які після заслання поставили вченого до ряду видатних істориків Росії. Як і у роки визвольного руху, за час участі в русі «братства», так і згодом його наукові дослідження тісно співвідносилися з сучасною вченому дійсністю, крок за кроком розкривали історію народу, життя його діячів.

Цілком слушною є думка вченого про те, що *«історія, займаючись народом, має на меті викласти рух життя народу»*.

Історичні монографії вченого публікувалися журналами і багаторазово перевидавалися в XIX – початку XX ст. як найважливіший матеріал для відтворення російського та українського суспільного життя. Назвемо лише головні з безлічі робіт, що вийшли

після повернення Костомарова із заслання: «Иван Свирговский, украинский гетман XVI века» (1855); «Борьба украинских казаков с Польшей в первой половине XVII ст. до Богдана Хмельницкого» (1856); «Богдан

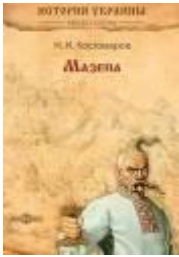
Хмельницький и возвращение Южной Руси к России» (1857); «Очерк торговли Московского государства в XVI и XVII веках» (1857-1858); «Бунт Стеньки Разина» (1858), а також маса видань народних пісень та повістей, статті про початок кріпацтва та ін. За оцінками вчених, праця про Хмельниччину – перша в українській історіографії спроба висвітлити на основі великого фактичного матеріалу військову і державно-політичну діяльність гетьмана Хмельницького, а «Введение» до монографії, на думку В. Антоновича, безперечно, кращий систематичний нарис із історії козацтва. Грушевський вважав обидві монографії зразком революційної історіографії.

На початку 1856 р. з Костомарова зняли поліцейський нагляд, але його становище істотно не змінилося, оскільки де-факто обмеження існували й надалі. Утім, йому дозволили здійснити тривалу подорож за кордон (Швеція, Німеччина, Франція, Італія, Австрія), що дала можливість ознайомитися з тогочасними європейськими інтелектуальними новаціями.

Професор Микола Костомаров

Навесні 1858 р. Казанський університет обирає Костомарова професором з правом викладання «русских древностей», але Міністерство народної освіти не дозволило йому працювати на кафедрі. Проте вже наступного 1859 р. Санкт-Петербурзький університет запросив ученого очолити кафедру російської історії. Там він як екстраординарний професор викладав з листопада 1859 до березня 1862 рр. У своїх лекціях та публікаціях Костомаров, як і раніше, висував на перший план історію

народного життя в його найрізноманітніших виявах. Так, у своєму дослідженні «Севернорусские народоправства во времена удельно-вечового уклада. Новгород-Псков-Вятка» (1863) він зазначав, що відстоювання прав народу і любов до волі були близькими до витоків російської культури, доводячи це аналізом історичних фактів. Дослідження і полеміка про земські собори продовжували тему.

На підставі робіт про українських бунтарів XVI – початку XVII ст., Визвольної війни українського народу під керівництвом Б.Хмельницького з'явилися нові нариси: «Гетманство Юрія Хмельницького» (1868); «Руина. Историческая монография. 1663-1687» (1879-1880); «Мазепа» і «Мазепинцы» (1882, 1884). Підкреслюючи історичну обумовленість прагнення «єдинокровных народо́в к единству», Костомаров не знаходив можливим ототожнювати їх інтереси з інтересами самодержавства й окремих українських владик.

Тим часом, за поданням міністра народної освіти в січні 1860 року Костомаров став членом Археографічної комісії в Санкт-Петербурзі, де до кінця життя готував і редагував серійне видання документів з української, російської та білоруської історії – «Акты Южной и Западной России». За редакцією Костомарова впродовж 1861-1884 рр. опубліковано 12 з 15 томів цього капітального видання. Це унікальні матеріали із середньовічної та ранньомодерної історії, зокрема історії українського козацтва, Визвольної війни на чолі з Б.Хмельницьким, матеріали біографічного характеру про

найважливіших діячів тієї епохи та багато інших, що не втратили наукової цінності й дотепер. Саме цей його доробок високо оцінив І.Крип'якевич, на думку якого, навіть якщо б усі монографії Костомарова втратили наукове значення внаслідок новітніх досліджень, археографічні публікації залишатимуться вічним пам'ятником його науковій сумлінності.

На початку 60-х років XIX ст. Санкт-Петербург, у якому мешкали Костомаров та деякі інші колишні кирило-мефодіївці, перетворився на один із центрів українського національно-культурного руху. Його ідейним рупором став часопис «Основа» (1861-1862), на сторінках якого Костомаров вів дискусії з польськими та російськими вченими, а також публікував нариси про Г.Сковороду, Т.Шевченка та інші праці. Крім того, він умістив у цьому виданні низку статей науково-публіцистичного і полемічного спрямування, присвячених переважно з'ясуванню етносоціальних та етнопсихологічних рис українського народу, зокрема особливостей його історичного буття. Серед них найбільш ґрунтовні та відомі «Мысли о федеративном начале в древней Руси» (1861) та «Две русские народности» (1861). Разом з іншими студіями вченого, такими як «Украина» (1860), надрукована в газеті «Колокол», вони заклали основи народницько-романтичної, з елементами позитивізму, історіософії. На думку М.Драгоманова, М.Грушевського та інших учених, у згаданих студіях представлено ідеї Костомарова доби Кирило-Мефодіївських братчиків, зокрема апологію історичного буття українського народу.

Досліджуючи в історичних працях «суровую неумолимую правду», Костомаров давав вихід фантазії у багатій літературній творчості. Яскрава публіцистика Миколи Івановича, представлена у журналах «Основа» і «Вестник Европы», в організації яких він брав участь, в «Современнике», «Отечественных записках», багатьох інших журналах і газетах у деякому сенсі повчальна і сьогодні. У цих роботах він закликав до вивчення української мови і *«викладання народною мовою в Південній Росії»*, доносив до читача правду про подвижників української культури Т.Шевченка, П.Куліша, Г.Сковороду, М.Максимовича, одним з перших звернувся до видання творів Кобзаря.

Костомаров відстоював у пресі «Проект відкритих університетів» для всіх, включаючи жінок, зі свободою викладання і навчання. У відповідь на закриття в 1861 р. Петербурзького університету він разом з Д.І.Менделєєвим, І.М.Сеченовим, О.М.Бекетовим і іншими вченими розпочав читання публічних лекцій на користь незаможних студентів, а право на видання своїх праць заповідав «Літературному фонду» – товариству для допомоги нужденним літераторам і вченим.

Останні роки життя історика

У 1862 р. Микола Костомаров був змушений перервати професорську кар'єру. Сталося це через закриття Санкт-Петербурзького університету та конфлікту навколо одного з професорів, репресованого за читання публічної лекції.

Однак дослідник продовжував активну громадську та просвітницьку діяльність, зокрема влаштовував у себе

вдома «вівторки», на яких збиралися науковці, митці, письменники, журналісти, громадські діячі й обговорювали різноманітні питання, у тому числі суспільного і політичного життя.

У 1872 р. унаслідок напруженої роботи зір Костомарова настільки ослаб, що він уже не міг вести систематичні архівні пошуки. Тому вчений зосередився на створенні науково-популярної праці «Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей». Вона є систематичною версією російської і почасти української історії з перспективи біографістики і нині користується чималою популярністю. З-під його пера вийшла також низка оригінальних творів, зокрема таких відомих, як «Кудеяр» (1875), «Холуй» (1878), «Черниговка» (1881), що принесли йому славу як письменнику. У 70-х роках ХІХ ст. наукова діяльність Костомарова здобула загальне визнання як у Російській імперії, так і за кордоном. 1876 року вченого обирають членом-кореспондентом Санкт-Петербурзької академії наук, а пізніше – Південнослов'янської академії та Сербського вченого товариства. У 1884 р. він став почесним членом Київського університету Св. Володимира. У 1873-1874 рр. у Києві проводився ІІІ Археологічний з'їзд, на якому Костомаров читав реферат «Об образовании княжеской дружины, о её значении в древнее время и о её изменениях в последующем быте русского народа». Тут учений зустрівся зі своєю колишньою нареченою Аліною Крагельською (у шлюбі Кисіль). Узимку 1875 р. вона переїхала до Санкт-Петербурга, щоб доглядати Костомарова, оскільки він тяжко занедужав, імовірно, на тиф, і перебував у критичному стані. 1 лютого 1875 року

померла від тифу мати Костомарова, яка опікувалася сином до кінця свого життя.

Після одужання навесні 1875 р. Костомаров разом із А.Кисіль поїхав до України. Там, у Дідівцях – маєтку Киселів поблизу Прилук – вони обвінчались у місцевій церкві. Упродовж 1875-1881 рр. Костомаров надиктовував дружині спогади, в яких докладно висвітлив обставини свого життєвого і творчого шляху.

Уперше без купюр вони були опубліковані під назвою «Автобіографія» у 1922 р. у Москві. Книга являє собою не тільки власний життєпис Костомарова, а й репрезентує його бачення епохи, тогочасних політичних, громадських, наукових проблем і становить неабияку цінність для всіх, кого цікавить історія ХІХ ст. Захоплює вона й шанувальників мемуаристики.

У останні роки життя вченого спіткало чимало лиха. Восени 1881 року його збив вантажний візник, що спричинило посилення кашлю й нападів задухи. У січні 1884 року, вийшовши надвечір з приміщення архіву, він був збитий з ніг і зім'ятий парою коней, запряжених у дишлові сани. Відтоді хвороба швидко почала руйнувати міцний організм Миколи Івановича. Він практично вже не бачив на одне око і з жахом очікував повної сліпоти. Костомаров майже повністю позбавився можливості працювати, але й навіть за таких обставин диктував Аліні Леонтіївні невеликі статті й потроху писав сам, працюючи над епохою

фельдмаршала Б.-К.Мініха, життєписом М.Ломоносова та ін.

7 квітня 1885 року Микола Іванович Костомаров помер. Поховали його на Волковому кладовищі у Санкт-Петербурзі, біля Літераторських містків. У 1889 р. на могилі було відкрито пам'ятник – гранітний хрест на постаменті з написом: «*Николай Иванович Костомаров. 1817-1885. Историк, писатель*». За заповітом Миколи Костомарова, право на видання його творів було надано Літературному фонду; крім того, Аліна Костомарова передала у власність фонду примірники опублікованих праць чоловіка, зокрема відомий збірник «Литературное наследие Н.И.Костомарова» (1890). У 1894 р. вона також передала у власність Київського університету Св. Володимира унікальну бібліотеку вченого – 1425 книжок і 29 рукописів.

Оцінюючи науковий доробок М.Костомарова з позицій сучасності, ми усвідомлюємо, що в ньому є чимало такого, що не може не викликати заперечень, а дещо і зовсім не витримало випробування часом. Але визначальним у працях ученого є те, що і нині представляє чималий інтерес, без чого вітчизняна історична наука значно збідніла б. М.Костомаров не тільки збагатив українську історіографію у фактологічному і концептуальному плані, але і в значній мірі демократизував історичне висвітлення минулого. Проте відстоювати українські інтереси Костомаров змушений був саме в політичному кліматі

абсолютистської Росії, будучи переконаним прихильником еволюційного шляху поступу людського суспільства.

Варто наголосити, що Костомаров мав гармонійну і напрочуд багату систему цінностей. Толерантність його духовної структури базувалася на схильності до великої конструктивної творчої праці. Він ніколи не був пасивним спостерігачем, жив у вирі подій, відстоював свої погляди і переконання, що часто розходилися з позицією влади та офіційною історіографією. Учений намагався сприяти суспільному розвитку, уявлення про який будував на широких знаннях у галузі історії. Нині особа визначного українського історика та його творча спадщина викликають інтерес не тільки у науковців, а й в усього суспільства в цілому.

«Слобідський літописець історії України Дмитро Багалій»

Академік Дмитро Іванович Багалій (1857-1932) – одна з найвизначніших постатей української історичної науки. Він є автором понад 420 наукових праць, значна частина яких присвячена історії Слобожанщини. Не випадково, що вже сучасники називали його літописцем Слобідської України. Крім того, учений очолював низку провідних наукових, культурних та освітніх організацій, заснував декілька нових науково-дослідних установ. Він багато зробив не тільки для історичної науки, а й для розвитку української культури та мови. Промовистим є підзаголовок його ювілейної автобіографії «П'ятдесят літ на сторожі української науки». Багалій також брав активну

участь у громадському житті країни, зокрема, деякий час він був міським головою Харкова.

У Народній українській академії (раз на два роки) та у Харківському національному педагогічному університеті ім. Г.С.Сковороди (раз на п'ять років) проходять Багаліївські читання, що мають особливий резонанс серед науковців Харкова та інших міст України. Збірники тез Багаліївських читань обох вищих навчальних закладів яскраво свідчать про невгасаючий інтерес широкого загалу громадськості до постаті Д.І.Багалія.

Дитинство та юність

Майбутній історик Дмитро Іванович Багалій народився 7 листопада 1857 року на Подолі у м. Києві у ремісничій сім'ї. Хлопчик був названий на честь Св. Димитрія, святці якого припадають на 8 листопада. Хрестили його, за сімейними переказами, у Свято-Дмитріївському храмі. За посиланням на думку О.О.Потебні, вчений вважав своє прізвище тюркомовного походження та перекладав як «ясний» чи «дорогий». Багалій в «Автобіографії» докладно описує своє дитинство. Дід та прадіди, як свідчить сам Багалій, посилаючись на архівні документи, були рибалками, батько ж займався лимарством. Мати померла, коли йому виповнилося чотири роки. Батько одружився вдруге. Вихованням маленького Дмитра займалася рідна тітка, сестра матері. У багатодітній сім'ї Старицьких, де двоюрідні сестри разом зі своєю матір'ю займалися шиттям селянських кожухів, а двоюрідні брати – золотарством та чоботарством, підліток Дмитро Багалій також знайшов свій промисел – рибальство на Дніпрі.

Багалій писав, що у сім'ї Старицьких і серед бурсаків-квартирантів було заведено розмовляти українською мовою (правда, дещо змішаною з російською) та співати українські пісні. Крім того, Дмитро, маючи від природи чудовий тенор, співав в аматорських гуртках, гімназійних хорах та у церковному хорі київського митрополита. Оцінюючи свій життєвий шлях, 70-річний Д. І. Багалій підкреслював, що він *«...у самотійному житті безперестанку вчивсь та й вчивсь»*, працюючи над собою *«систематично, по-німецьки»*, зокрема, у 27 років кинув палити та практично відмовився від вживання горілчаних напоїв.

Дмитро Багалій успішно навчався у приходській школі, потім у гімназії на Подолі та у 2-й Київській гімназії. З усіх учителів найбільший вплив на нього мали О.О.Русов та Н.С.Тумасов, учитель історії 2-ї Київської гімназії, завдяки якому майбутній академік вирішив навчатися на історико-філологічному факультеті Київського університету. Гімназист Багалій читав різноманітну літературу (часом заборонену) разом зі своїм однокласником, майбутнім революціонером Л.Г.Дейчем. Пізніше про вплив прогресивних авторів на формування своїх просвітницьких переконань у 1870-х роках Багалій напише: *«Тверде ж принципіальне обґрунтування ідеї необхідності для будь-якої освіченої людини – так чи інакше сплатити свій борг рідному народові мені, як й іншим сучасникам моїм – українській молоді 70-х років, – дала тодішня визвольна література, критика та публіцистика»*.

Після закінчення із золотою медаллю 2-ї Київської гімназії у 1876 р. Багалій вступив на історичний відділ історико-філологічного факультету університету Св. Володимира. У спогадах та в інших розвідках Дмитро Іванович з особливою теплотою згадував про навчання в університеті (1876-1880), насамперед про свого наукового керівника В.Б.Антоновича. Саме він залучив здібного студента до архівних розшуків, археологічних розкопів, археографічної роботи тощо. В.В.Кравченко повністю правий в оцінці відносин учителя та учня: *«Вплив В.Б.Антоновича на Д.І.Багалія був настільки глибоким і всеохоплюючим, що доцільно було би говорити про певну духовну і ментальну спорідненість цих двох представників різних поколінь української інтелігенції»*. Багалій брав участь у студентському виступі (1876) проти грубощів викладача латини І.В.Цветаєва (батька поетеси М.Цветаєвої). У результаті конфлікту Дмитро Іванович разом з іншими 9 першокурсниками був на півроку виключений із Київського університету. Для того, щоб перший рік навчання не пропав, другий семестр Багалій закінчував у Харківському університеті, з яким через деякий час назавжди буде пов'язано його життя. Із лекцій викладачів Харківського університету Д.І.Багалій виділяв за своєю формою та глибиною викладання матеріалу курс вступу до мовознавства О.О.Потебні.

Про прогресивні погляди Багалія свідчила і його активна участь у молодіжній організації «Кіш», яка займалася суто просвітницько-культурницькою роботою. Саме у цій організації він познайомився зі своєю

майбутньою дружиною Марією Олександрович. Логічним для українофіла є також вступ Багалія у 1880 р. до Київської громади. Участь у цих двох організаціях остаточно сприяла формуванню помірно прогресивних, ліберальних, культурницьких поглядів молодого науковця, який із 1881 р. брав активну участь у роботі Історичного товариства Нестора Літописця при Київському університеті.

У 1878 р. Багалій опублікував в «Университетских известиях» першу наукову працю «История Льва Диакона как источник для русской истории». Молодий учений, згідно із загальною історіографічною традицією другої половини ХІХ ст., високо оцінює досліджуване джерело у порівнянні з давньоруськими літописами за те, що *«...автор не ховав фактів, що могли кинути певну тінь на улюблених ним осіб»*.

З Києва – у Харків. Сім'я та побут

Після успішного закінчення історико-філологічного факультету Київського університету у травні 1880 року Багалій був залишений стипендіатом для підготовки до професорського звання. В.Б.Антонович запропонував Дмитрові Івановичу темою магістерської дисертації обрати середньовічну історію Сіверської землі. Захист дисертації Багалія «История Северской земли до пол. XIV столетия» відбувся у Київському університеті у 1882 р., і у травні 1883 р. він був обраний штатним доцентом кафедри російської історії Харківського університету.

У спогадах Дмитро Іванович пояснює свій переїзд до Харкова не тільки особистими міркуваннями, а й

намаганням прогресивних кіл Києва та Харкова перенести *«туди (тобто до Харкова – Авт.) українську ідеологію Київської старої громади і Молодої громади Коша»*. Один із діячів Київської старої громади О.Ф.Кістяківський у щоденнику занотував: *«Київська метрополія посилає Багалія єпископом до Харкова для організації тамтешньої церкви»*. Не випадково, що лідер Старої київської громади В.Б.Антонович сприяв обранню Багалія (не тільки як свого учня, а й як свідомого українофіла) на посаду доцента у найстарішому у підросійській Україні університеті.

Українець за національністю та походженням з україномовної сім'ї Багалій після переїзду до Харкова повністю переходить у службовому і сімейному спілкуванні на російську мову. Російською мовою написані всі його дореволюційні праці. Водночас у родині Багаліїв широко використовувався український фольклор (у сім'ї вченого українська мова звучала, як правило, під час читання вголос, виконання українських пісень і театральних вистав). Пізніше у сім'ї намагалися розмовляти також німецькою та французькою мовами, особливо коли дві старші доньки пішли навчатися до Другої (німецької) гімназії. Перший відомий публічний виступ українською мовою (лекція «Харків яко українське місто») та перші україномовні праці належать до 1917-1918 рр.

Незалежно від усіх міркувань і проектів переїзд Багалія до Харкова став епохальною віхою в житті не тільки молодого вченого, але, як показав подальший розвиток подій, мав велике значення і для Харкова. Після введення нового університетського статуту 1884 р. декілька

викладачів, у тому числі і Багалій, були звинувачені у «хохломанстві». У ті часи це могло привести до краху кар'єри. Праці Багалія прорецензували, за дорученням Міністерства освіти, відомі московські та петербурзькі вчені. Рецензенти формально не знайшли у працях харківського вченого «українофільських тенденцій». Але зі штатних доцентів його перевели до позаштатних. Таке переведення означало не тільки різке зменшення жалування, але і потребу щорічного дозволу міністерства для продовження викладання.

Ця нелегка ситуація переконала Дмитра Івановича у незахищеності будь-кого від адміністративного свавілля. І з цього часу в поведінці і на словах Багалій стає все більш обережним та підкреслено аполітичним. Його українофільські симпатії обмежуються винятково культурно-просвітницькою сферою. Єдиним виходом для вченого із цієї скрутної ситуації був захист докторської дисертації до закінчення дворічного випробувального терміну перебування на позаштатній посаді приват-доцента університету. Його докторська дисертація була надзвичайно насичена новим (в основному архівним) матеріалом, який пізніше неодноразово цитувався іншими дослідниками з повторенням деяких помилок харківського вченого.

У 1887 р., після захисту докторської дисертації у Московському університеті, Багалій був призначений екстраординарним професором Харківського університету. Також учений одержав особисте дворянство, спадкове –

після нагородження орденом Св. Станіслава 1-го ступеня у січні 1910 року

Учений, крім Пироговської премії (1879) за студентський реферат з історії Сіверської землі, двічі був нагороджений Уварівською премією Академії наук за працю «Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства» (1888) та «Опыт истории Харьковского университета» (1899). Також Багалій разом зі своїм співавтором Д.П.Міллером двічі у 1904 та 1913 рр. (за перший і другий том «Истории г. Харькова за 250 лет его существования») отримував перші премії від Харківського земельного банку.

Незважаючи на суттєве покращення фінансового становища після захисту докторської дисертації, Багалій у побуті залишався надзвичайно скромною людиною, мав дешеві меблі, одяг і посуд, а найціннішими речами у будинку були картини та книги. Учений не купував дорогих речей, відмовився від ректорського екіпажу для економії університетських коштів.

У 1908 р. сім'я Багаліїв здійснила закордонну подорож (Львів, Відень, Берлін, Париж, Швейцарія). Цікаво, що у Львові на початку червня 1908 року декілька днів він спілкувався з М.Грушевським. Як і в останнього, чимало міста у діяльності Багалія займала педагогічно-лекційна робота. У дореволюційний час учений читав, перш за все, величезний лекційний курс «История Юго-Западной Руси» (фактично курс історії з історії українських земель, що входили до складу Російської імперії), а також курси з російської історіографії, історичної географії, методики історії.

Багалій-дослідник

Слід підкреслити, що Багалій особисто практично не займався розробкою теоретичних проблем. Фактографізм, спроба відійти від будь-яких узагальнень та теоретичних положень, – типова риса наукових праць не тільки Д.І.Багалія, а й багатьох інших істориків-позитивістів.

У магістерській дисертації Багалій підтримав ідею М.І.Костомарова та В.Б.Антоновича про боротьбу двох головних факторів (начал) у руській історії – самодержавного і федеративного (княжо-дружинного та вічового начал для удільно-вічового періоду). Багатофакторний підхід до історії був продемонстрований науковцем у лекціях із руської історії та в інших працях, зокрема, з історії колонізації Слобожанщини. Головним фактором, особливо для ранніх періодів історії людства, Багалій вважав географічний: *«Природа завжди грала видатну роль у житті людства. Вся еволюція в історії людства... полягає у постійному збільшенні влади людини над природою»*. Учений був більш обережним в оцінці економічного фактора. Також Багалій стверджував, що *«...ідеї можуть бути визнані основою історичного процесу, як і господарські відносини»*. Його народництво значно відрізнялося від романтичного народництва й навіть народницьких поглядів В.Б.Антоновича та М.І.Костомарова. У працях Багалія практично відсутня різка критика князівської чи старшинської еліти. Для нього завжди був характерний інтерес до історії державних інститутів (недарма жартома В.Б.Антонович називав його «юристом»).

Головний науковий інтерес Багалія був пов'язаний із

вивченням на той час маловідомої в історичній науці Слобожанщини, її соціально-економічної та культурної історії. Його фундаментальні праці «Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства» (1887); «История города

Харькова за 250 лет его существования» (1905 у співавторстві з Д.П.Міллером), «Історія Слобідської України» (1918) та ін.) – цінні ґрунтовні дослідження історії Слобідського краю. До Багалія попередні автори досліджували в основному

військово-політичну історію краю. Джерельна, особливо архівна, база їх розвідок була порівняно обмеженою. Багалій вперше залучив величезну кількість документів, насамперед архівних. Він глибоко дослідив нові питання і по-новому підійшов до дослідження вже відомих тем. Так, Дмитро Іванович детально показав історію колонізації Слобожанщини XVII ст., історію торгівлі на Слобожанщині, головним чином, ярмаркової.

Крім цього, Багалій був автором фундаментальних досліджень з історії Харківського університету. Декілька розвідок він присвятив діяльності В.Н.Каразіна, зокрема опублікував велику збірку його творів і листів. Учений переконливо показав видатну роль В.Н.Каразіна у відкритті Харківського університету, у громадському та

культурному житті міста. Також Дмитро Іванович присвятив низку розвідок діяльності видатних громадських і культурних діячів краю: П.П.Гулака-Артемовського, Г.Ф.Квітки-Основ'яненка, Г.П.Данилевського, Т.Ф.Осиповецького, І.С.Рижського, О.О.Потебні, І.Ф.Тимковського, І.Є.Шада. Найулюбленішою постаттю для дослідника завжди залишався Г.С.Сковорода. Багалій протягом багатьох років вивчав життя і творчість мандрівного філософа. Науковець підкреслював повну відповідність між життям та творчістю Сковороди (*«доволі рідкісний приклад повної гармонії між вченням та життям; він жив, як вчив, і вчив, як жив»*), його вченням і релігійністю (*«релігія була для нього філософією та філософія релігією»*). Ученому вдалося знайти або уточнити багато біографічних фактів із життя видатного філософа, знайти та опублікувати його невідомі твори та листи. Вагомий внесок Багалія у дослідження життя та творчості Сковороди загальноновизнаний.

Громадський діяч, архівіст, політик

Багалій завжди брав активну участь у громадському, науковому та культурному житті міста Харкова. Видатний історик був членом правління та головою видавничого комітету Харківського товариства грамотності (1891-1904), членом (1889) та головою (1893-1905) правління Харківської громадської бібліотеки (тепер ХДНБ імені В.Г.Короленка). Визначною є роль Багалія у спорудженні нового приміщення бібліотеки та поповненні її фонду. Він неодноразово закликав збирати написані українською мовою книги для Харківської громадської бібліотеки, вважаючи їх більш корисними для освіти простого народу.

У спогадах Багалій особливо наголошує на важливості бібліотечної справи для студентства. Учений підкреслює, що як він свого часу користувався особистою бібліотекою Антоновича, так пізніше сам надавав книжки зі своєї книгозбірні (6-7 тис. книг з української та російської історії) студентам і всім, хто цікавився історією.

Науковець із самого початку проживання у Харкові став активним діячем Харківського статистичного комітету та Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ). Відома визначна роль Багалія у створенні етнографічного та художнього музеїв у Харкові.

Також учений довгий час завідував Харківським історичним архівом (з 1883 р.). Зокрема, він відкрив та організував перевезення до Харкова архіву Полтавського губернського правління, приєднав архіви деяких харківських установ, фамільні архіви місцевих громадських та наукових діячів, домігся нового приміщення для архіву. Сам Багалій писав про значення Харківського історичного архіву так: *«Важливий науковий заклад. Він зробивсь за базу, за осередок і для місцевих харківських, і взагалі для українських істориків щодо видання та наукового розроблення матеріалів для історії Гетьманщини й Слобожанщини. Для мене він був теж за могутній засіб для праці над історією Слобідської України та Гетьманщини»*.

У дореволюційний час Багалій був обраний членом багатьох наукових товариств: Рязанської ученої комісії та Тамбовської архівної комісії, Археологічного інституту у Петербурзі, Чернігівської ученої архівної комісії, Катеринославської ученої архівної комісії, Московського

Товариства антропології, етнографії й природознавства, Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у Львові та ін. Він був головою Наукового комітету XII (1902 р. у Харкові) і XIII (1905 р. у Катеринославі) археологічних з'їздів, на яких особисто виступав з доповідями. Серед іншого слід зазначити, що Багалій всіляко виступав за вищу жіночу освіту. Зокрема, він був одним із засновників і лекторів Вищих жіночих курсів трудящих жінок та Вищих медичних курсів у Харкові.

Важливий період у житті Д.І.Багалія пов'язаний із діяльністю на посаді ректора Харківського університету (квітень 1906 – листопад 1911 рр.). Неодноразово він публічно виступав проти заборони викладання українською мовою, за відкриття в Харківському університеті кафедр малоросійської мови та словесності, малоросійської історії, намагався зберегти елементи університетської автономії та по можливості захищати революційно налаштованих студентів від репресій поліції. За дозвіл М.Ф.Сумцову читати лекції українською мовою ректор отримав догану від міністра освіти. Широко відома його роль у наданні Радою Харківського імп. університету ступеня почесного доктора російської історії відомим українознавцям М.С.Грушевському (1905), О.Я.Єфименко (1910) та доктора російської словесності І.Я.Франку (1906). Ще раніше у доповіді на загальному засіданні Харківського товариства грамотності (1901) Багалій критикував цензурні утиски української мови. Водночас учений як офіційна особа мусив виконувати вказівки влади. Не

випадково він порівнював становище дореволюційної університетської професури, як *«становище між молотом і ковадлом»*. Сам Багалій свою поведінку оцінював так: *«Я був реальний політик в університетських справах»*. Тричі Дмитро Іванович як ректор університету обирався членом Державної Ради Російської імперії.

Д.І.Багалій користувався великим авторитетом серед харків'ян, тому був обраний гласним Харківської міської думи (1901-1914), а потім – й харківським міським головою (1914-1917). У своїй першій промові на посаді мера 10 грудня 1914 року Багалій підкреслив: *«Я органічно, самими найміцнішими узами пов'язаний із Харковом. Йому я присвятив всю свою громадську діяльність, починаючи з 1884 року»*.

Усе життя Д.І.Багалія – приклад взаємообумовленого впливу різноманітних видів громадської діяльності та наукової творчості. Не випадково він визнавав в *«Автобіографії»*: *«Праця над історією різних харківських установ, яку я доводив постійно до новітніх часів, підводила мене звичайно до безпосередньої керівничої роботи в них. Так було в університеті, міському самоврядуванні тощо»*.

На новому етапі: досягнення та протиріччя

Повалення царизму вчений схвалив публічно. На виборах у міську думу історик був у списках Українського демократичного блоку (Українська партія соціалістів-федералістів та інші партії). Крім того, вчений вперше українською мовою читає лекції з історії Слобідської України на українознавчих курсах, організованих у липні

1917 року харківським товариством «Просвіта». Після захоплення більшовиками влади у Петрограді у жовтні 1917 року Багалій певний час вичікував, публічно відмовчувався. Призначений Центральною Радою на посаду губерньського комісара освіти, Дмитро Іванович працював на цьому посту близько місяця. Прекрасно розуміючи нетривалість гетьманської влади, Багалій у липні 1918 року відмовився від посади прем'єр-міністра в уряді П.П.Скоропадського. Але він брав участь у деяких заходах гетьманського уряду, а пізніше Директорії. Так, він займався розробкою проекту Національної бібліотеки України. Відомо, що Багалій був одним із засновників у 1918 р. Української академії наук, а після від'їзду В.І.Вернадського короткий термін виконував обов'язки президента УАН. Науковець деякий час очолював історико-філологічний відділ, ряд комісій (серед них – комісію зі складання біографічного словника видатних історичних діячів України та історико-географічного словника), а пізніше (у кінці 1920-х років) став головою важливої комісії із соціально-економічної історії України XVIII-XIX ст.

У 1923-1924 рр. учений фактично очолював Головне архівне управління УРСР. Він багато зробив для розбудови архівної системи у республіці, у видавничій справі, для підготовки кадрів архівістів та розробки теоретичних і практичних питань архівознавства, сприяв поверненню в Україну значної кількості архівних матеріалів.

Дмитро Іванович багато зробив для покращення матеріального становища вчених, зокрема, домогся

штатно-тарифного окладу для викладачів та науковців, а також введення нової пенсійної системи для них. Саме завдяки Багалію було відстояне право вчених рад, а не профспілок присуджувати наукові звання.

У період 1921-1927 рр. вчений остаточно створив власну наукову школу, очоливши Харківську науково-дослідну кафедру історії України. Багато часу, сил та енергії Дмитро Іванович віддавав кафедральним справам. Тому не є перебільшенням слова академіка про кафедру, як свою *«найулюбленішу, дорогу дитину»*. Відмітився вчений і в галузі літературознавства. Багалій був першим директором Інституту імені Т.Г.Шевченка (1926-1932). На цій посаді він провадив велику організаційну роботу щодо дослідження та популяризації творчої спадщини Кобзаря.

Свої багаторічні розшуки зі скovorодинівської тематики Багалій узагальнив у двох роботах 1920-х років, присвячених Сковороді. За свідченням фахівців, в обох працях Дмитро Іванович модернізував погляди харківського мандрівника, називаючи останнього *«ідейним революціонером»* та *«революціонером-ідеологом»*. Слід зазначити, що у 1920-х роках проблематика досліджень Д.І.Багалія значно розширюється. Праці з історії революційного руху (декабризму на Україні, діяльності Кирило-Мефодіївського товариства тощо) – це не тільки данина революційному часу, а й, на думку дослідників, бажання самого академіка вивчити цікаві, фактично заборонені у дореволюційний період, малодосліджені

питання. Також вчений успішно займався питаннями різних допоможних історичних дисциплін: бібліографії та бібліотекознавства, історичної географії та картографії тощо. Так, Багалій склав бібліографічні огляди літератури з Харківської губернії за 1880-1885 та 1885-1890 роки, першу археологічну карту Харківської губернії, карти і плани українських міст та інші картографічні матеріали.

Працював Дмитро Іванович майже до останніх днів життя. Утім, у радянській пресі вже розпочиналася кампанія критики, спрямована персонально проти нього. Ученого звинувачували у «псевдомарксизмі», відсутності «пролетарської воявничості» і ворожості до Радянської влади. У лютому 1932 р. Багалій за вимогою наркома освіти М.Скрипника готувався до привселюдного «каяття» на черговій нараді українських істориків, перебував у постійному стресовому стані.

Помер вчений 9 лютого 1932 року внаслідок серцевої недостатності, ускладненої грипозним запаленням легенів. Як розповідали близькі люди, Дмитра Івановича хворим викликали на зустріч з урядовцем, а вночі його не стало.

Так закінчилося життя визначного вченого, людини енциклопедичних знань, історика, який втілював у собі віру в нетлінність історії слов'янського світу, улюбленої його серцю України, і, нарешті, який став уособленням любові до Міста, що зробило його Людиною, Істориком, Філософом. Відзначаючи 160-річчя від дня народження Дмитра Івановича Багалія, ми маємо не тільки віддати належне його науковим дослідженням, але й вшанувати його пам'ять як одного з найбільш визначних наших співвітчизників.

Додатки

Внесок М.Костомарова у дослідження фольклорної символіки квітів

У фольклористиці під символікою, символом розуміють *«стійке суворо диференційоване за змістом уявлення, що викликає постійне коло асоціацій у певній поетичній системі»*. Роль і значення символіки образів спостерігаємо вже в перших Київських і Галицько-Волинському літописах, «Слові про Ігорів похід», «Житіях». В українській теоретичній думці, як вважає М.Дмитренко, оригінальне розуміння символу починається з творів і трактатів Г.Сковороди, праць М.Максимовича, М.Костомарова, О.Потебні.

М.Костомаров був дуже захоплений красою фольклору. У дослідженні народнопоетичних символів, у розкритті їх зв'язку з життям народу, із природою він був справжнім новатором в українській і взагалі слов'янській фольклористиках. Учений надавав великого значення вивченню народної поезики, зокрема символів. Про свої відкриття в галузі пісенної символіки він писав: *«...Мені хочеться опрацювати символіку якнайкраще. Чим більше заглиблююсь я в цей предмет, тим більше і більше відкриваю цікавого...»*. *«Народні символи, розташовані в системі, складають символіку народу, яка служить нам важливим джерелом для пізнання його духовного життя. У загальному плані символіка природи є продовженням природної релігії...»*.

Учений виділяє символи місцевості, символи царин рослинного та тваринного, небесних тіл і стихій із їх феноменами. Однак найбільше він досліджував символіку рослинного і тваринного світів. До рослинного царства він зараховує: а) квіти і трави; б) дерева.

У праці «Слов'янська міфологія» він досліджує такі квіткові символи, як: *рожа, рута, барвінок, любисток, ромен-зілля, буркун-зілля, васильки, мак.*

Рожа, за словами дослідника, є символом краси, ласки і веселощів. Учений наводить приклад із пісні, у якій дівчина говорить матері: *«А я, мати, так хороша, як повная рожа»*. Рожевий колір символізує здоров'я. У його «Слов'янській міфології» мати, побачивши тьмяну квітку у вінку, який пустила донька в річку, здогадується, що її дитина, напевне, занедужала. У весільних піснях згадують про квіт рожі, який розсипають під ноги по дорозі до церкви та під ноги танцюристів: *«Ламліте роженьку, / Стеліть доріженьку, / Щоб м'ягче ступати / На двір танцювати»*. Ім'ям «рожі» названа міфологічна постать жіночого роду, яка в історії є уособленням Дунаю: сліди цієї історії збережені у веснянках.

Барвінок – символ шлюбу. Дівчина згадує про барвінок, коли говорить про любов і порівнює з ним милого: *«Зелененький барвіночку! Стелися низенько! / А ти, милий, чорнобривий, присунься близенько»*. Образ розквітання барвінку, на думку автора, символізує щасливий шлюб, а зів'ялий барвінок означає нещастя заміжньої жінки: *«Хрещатенький барвіночку, зав'яв у прискриночку! / Зв'ялив-зсушив, вражий сину, чужу дитиночку»*. Барвінок також садять на могилі. Можливо, з

причини того таємничого зв'язку, який слов'янські народи знаходять між шлюбом і смертю. Очевидно, барвінок – таємничий символ міфології і фольклору, переходу від одного стану життя до іншого; садять його на могилах, розуміючи під смертю перехід від земного буття до небесного.

Васильки (Oscimum Basilicum) – символ святості і чистоти: їх кладуть у церквах під хрест і роблять із них кропило; також це символ привітності та чемності: *«Посію я василечки, буду поливати: / Ходи, ходи, Василечку, буду привітати»*. У весільних піснях йдеться про парубка, якого не можна не полюбити, коли він *«в світличку василечком підходить»*. В Україні, зазначає вчений, побутує легенда, що ця квітка виросла на могилі юнака на ім'я Василь. До речі, ця квітка має епітет лазурна: *«Ах свет ли, мои аленькие, цветочки / Свет лазоревые василечки!»*.

Любисток учений називає рослиною, яка пов'язана з коханням, від чого, ймовірно, походить її назва (Levisticum). Купатися в любистку означає подобатися: *«Чи ти в любистку купався, / Що так мені сподобався?»*. **Ромен-зілля, ромашка** – теж пов'язана з коханням. Дівчата копали це зілля, щоб приворожити хлопців: *«На гору! Копать зілля ромену: / Ой моє зілля ромену, / Нащо я тебе копаю, / Що я чарувати не знаю?»*. Як любовне зілля згадується у піснях й **розмай-зілля (розмарин)**. Дівчина, яку покинув парубок, співає: *«Побігла до гаю / Копать зілля розмаю; / Ще й до гаю не дійшла – / Розмай-зіллячко знайшла»*. **Буркун-зілля (донник)** дослідник вважає символом вірності. **Мак** характеризує як символ пишності. Гарну дівчину порівнюють з *«маковою квіткою»*.

Для Костомарова головним було те, що основою всього найкращого в поезії, якщо брати до уваги всю її символічність, пісні, мистецтво, є усвідомлення духовного у фізичному. Адже людина любить у природі насамперед її дух, який присутній усюди. Досліджуючи основні праці ученого, слід зазначити, що через усі його думки проходять ідеї духовного відродження людини, вільного духу, символічне *«одухотворення природи»*, розуміння символічності народної пісні, поезії.

У праці «Историческое значение южно-русского народного песенного творчества» учений виділяє серед рослинної символіки підгрупу «трав'янисті», **руту, м'яту, шавлію, фіалку**, – які у народній поезії є символами незайманості, розлуки, самотності.

Сіяти, поливати **руту**, вінок із рути – символи, які часто зустрічаються у народній поезії. Молодиця, яка бере воду з криниці і підливає руту, запрошує молодика додому, коли там будуть батько і мати, а не таємно. Це означає, на думку дослідника, що вона береже свою дівочість і не хоче усамітнюватись із хлопцем, який приділяє їй увагу. Дівчина зізнається матері, що козак зірвав із неї вінок із рути, тобто вона втратила невинність. Символічний зміст має ця рослина й у весільних піснях. Рута має епітет ярої, тобто молодої, яскраво зеленої або крутої (у значенні строгої). Дружки співають нареченій і запитують: чому вона сумна, адже її рута зелененька. Це означає, що дівчина зберегла чистоту до весілля: *«Чого, Мар'єчко, смутненька: / Твоя рутонька зелененька!»*. Якщо ж дівчина втратила цноту, тоді рута – розсипана: *«Розсипалася руточка / Зі золотого кубочка»*. Недоречна

ця квітка для заміжньої жінки, яка хоче любовних пригод: *«Захотіла вража баба молодю бути: / Напихала за намитку зеленої рути»*. Автор зазначає, що не завжди рута є символом втрати невинності, вона також означає самотність, розлуку з коханим. Так, наприклад, молодий хлопець, розлучаючись із коханою, просить її зранку і ввечері прикладати до голови зелену руту, щоб бути здоровою, тобто не сумувати за ним: *«Приложи ти, моя мила, до голівки рути: / Клади рано, із вечора, щоб здоровій бути»*.

Дослідник звертає увагу на те, що таке ж значення у піснях, як рута, містить і **рута-м'ята**. У весільних піснях дружки запитують наречену, чому вона більше не ходить у сад і не поливає руту-мяту? Вона ж у відповідь каже, що вже заручилася з парубком Іваном і їй уже не до рути. Як і руту, у праці «Историческое значение южно-русского народного песенного творчества». Костомаров руту-мяту вважає символом родичальної любові. Вона може свідчити, що від жінки відреклися рідні: *«По городу хожу, / Руту-мяту сажу; / Рута-мята та не прийнялася, / Родинюлька видреклася / Та казали люде: / Батько в гості буде, / А батенько іде, / На двір не погляне»*. Разом із шавлією рута-мята означає розлуку з коханим. Виривати цю рослину слідами за милим – символізує возз'єднання з ним: *«Нема мого миленького, нема єго тут, / Посходила по слідонькам шавлія та рута; / Я шавлію пересію, руту пересмичу, / Таки свого миленького к собі перекличу»*.

У цій праці згадується і **шавлія**, яка на думку автора є символом самотності. Син дорікає матері, що через неї він садить у садочку шавлію і не одружується: *«По садочку*

хожу, / Шевлієньку сажу; / Через тебе, моя мати, / Нежсонатий хожу». А жінка, у якої чоловік п'яниця, каже, що посіяла би шавлію, але вона не зійде, бо мороз, а навіть якщо і зійде, то засохне від сонця. Це означає, що жінка хотіла б позбутися свого чоловіка, але це неможливо.

Згадується ще одна квітка – **фіалка**, на образ якої ми натрапляємо дуже рідко у піснях. Згадки про неї є лише у галицьких піснях. Фіалка є символом дівочої чистоти. М.К. наводить приклад із пісні, у якій розповідається про дівчат, що збирають фіалки для вінка, але одна із них уже не може сплести вінок із цієї квітки, бо втратила його: *«На долини ходять паняночки, / Та збирають хвіялочки, / На неділю на віночки, / А я свій утратила, / Піди явором зелененьким / З козаченьком молоденьким»*. Дослідник пише, що вінок із будь-яких квітів не можна було носити дівчині, яка втратила невинність, тому, можливо, у цій пісні і вінок, і фіалка мають подвійний образ-символ дівочої чистоти. Натомість в іншій галицькій пісні розповідається про батька і доньку, яка виходить заміж, і їй вже не потрібна ця синя квітка. *«На що ж тобі, моя доню, сей синенький цвіт? / Що вже тобі, дитя моє, зав'язаний світ»*. Під «зав'язаним світом» автор розуміє буденні клопоти подружнього життя. Топтати фіалки означає прощатись із дівочим життям і любитися із хлопцем: *«Ой зацвіли фіалоньки, зацвіли, / Цілі гори і долини закрили! / Ходить по них Марисенька пишная, / За нею, за нею її мати тихая. / Не ходь же ти, моя мати, за мною, / Не мила мені розмова з тобою! / Лише мені мила розмова з ким іншим, / З тим Василем молоденьким наймилішим»*.

Багатством та різноманіттям відзначається жанровий склад народних пісень із квітковою символікою, які слугували Костомарову матеріалом для дослідження. Це і календарно-обрядові, і годинно-побутові, і соціально-побутові пісні, а також прислів'я та приказки. Дослідник вважав, що активне використання квіткової символіки у народній творчості є свідченням гармонійного життя людини із природою.

Будинок із садом, де жив Д.І.Багалій

Значний період життя видатного ученого-історика і громадського діяча Дмитра Івановича Багалія, який займає почесне місце на вершині української історичної науки кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., пов'язаний з містом Харковом. Широке визнання він отримав у якості ректора Харківського університету та як неперевершений знавець історії Слобожанщини, Лівобережжя та Південної України. Вже близько століття книга Д.Багалія та Д.Міллера «Історія міста Харкова за 250 років його існування (з 1655 до 1905-го року)» є настільною для всіх краєзнавців.

Переїзд до Харкова сім'ї Багаліїв відбувся у 1883 р. після того, як Дмитро Іванович був обраний штатним доцентом кафедри російської історії Харківського університету.

Перші роки перебування у Харкові відзначалися досить складними матеріальними умовами. Сім'я Багаліїв після декількох невдалих наймів житла протягом 9 років винаймала квартиру у будинку О.О.Потебні по

вул. Підгорній, 10 (нині вул. Потебні). Сім'я збільшувалася – народжувалися діти: Наталія (1888), Ольга (1889), Олександр (1891), Марія (1899). Потреба у власному житлі ставала вкрай необхідною. Тому Дмитро Іванович взяв кредит і купив землю на зведення будинку.

Ще в середині ХІХ ст. на цій території не було ні вулиць, ні будинків. Земля, по якій зараз проходить вулиця, належала братам Бісеровим. Тільки тоді це був пустир. Коли заклали Технологічний інститут, цю землю почали купувати і приватні особи.

Перший будинок, побудований тут, – одноповерхова будівля нинішнього Наукового східно-українського центру – належав тоді Г.І.Лагермарку, відомому хіміку, доктору філософії, ректору Харківського університету в 1871-1902 рр. Пізніше тут, на вул. Технологічній, 7 (нині вул. Багалія, 9), побудувався і Д.Багалій.

Проектувати будинок Багалію допомогли молоді професори Харківського технологічного інституту і зробили це на дуже хорошому рівні, використавши багато технічних новинок того часу. Будинок має площу 456 м². Коли у 1899 р. будинок був готовий, сім'я оселилася на другому поверсі, а перший поверх здавався. Тільки побудувавши свій будинок, Дмитро Іванович відчув себе в якійсь мірі забезпеченою людиною.

У дворі будинку був сад, проект якого розробляв професор А.М.Краснов – відомий ботанік і географ, який

багато зробив і для університетського саду, а згодом був засновником знаменитого Батумського ботанічного саду.

У свій час багаліївський сад добре родив і був досить великим, але після революції на сусідній ділянці збудував будинок кооператив НКВС «Держинець». Зрозуміло, не від хорошого життя був укладений з Дмитром Івановичем договір, у якому говорилося, що мешканці будинку «Держинець» можуть користуватися його садом. На жаль, не всі користувачі саду ставилися до дерев дбайливо: частину саду знесли під волейбольний майданчик, частину просто виламали і витоптали.

Остаточо ж знищили сад німецькі загарбники під час війни. У будинку Багаліїв було автономне опалення і тому цю будівлю вибрали для поселення німецьких офіцерів. А щоб з будинку добре проглядалися околиці, і до нього не можна було підібратися близько, весь сад вирубали, а родючу землю засипали товстим шаром попелу. Тепер там асфальтована дорога для заїзду у двір банку, що знаходиться ліворуч від будинку Багалія.

Зараз у будинку живе кілька сімей, у тому числі правнучка знаменитого вченого О.Ю.Гончарова, випускниця ХПІ, яка працює нині в Харківській правозахисній групі. Її мати – лікар-психіатр, залишила роботу за три місяці до того, як їй виповнилося 90 років, батько був доцентом ХПІ, улюбленцем студентів і «втіленням етики», дочка Ольги Юріївни пішла по слідах бабусі і працює в психоневрологічному диспансері.

Цікаво, що ж залишилося від тих речей, якими користувався Д.Багалій, і як будинок виглядає зараз? Коли заходиш з парадного входу, помічаєш сходи, що ведуть на

другий поверх. Вони не змінилися за сотню років. У кімнаті Дмитра Івановича стоїть великий старовинний письмовий стіл, за яким працював історик.

Після революції влада постійно проводила ущільнення мешканців, але весь час Дмитро Іванович намагався наполегливо захищати власні права. Однак він все ж був змушений перебратися на перший поверх будинку у значно меншу квартиру. На другому ж поверсі квартира була набагато презентабельніша: з високими стелями, мала камін, оздоблений уральськими самоцвітами (зараз його вже немає).

Багалій витрачав чималі гроші на свої улюблені заняття – збирав колекцію зображень українських гетьманів, купував багато книжок. У нього була третя за розміром у царській Росії приватна бібліотека видань з історії.

Не дивно, що цим будинком він дуже дорожив, відстоював його за радянських часів від надбудови. У 1920-ті роки Дмитро Іванович домігся, щоб на 2-му поверсі була розташована кафедра історії української культури, тому всіх мешканців звідти відселили.

Після смерті Дмитра Івановича кафедру ліквідували, багато співробітників були репресовані. А родичам запропонували передати архів ученого Інституту літератури ім. Т.Шевченка, директором якого він був за життя, що вони згодом і зробили.

Серед відомих людей, які гостювали в будинку Д.Багалія, можна назвати художника Сергія Васильківського, поета Якова Щоголева, фольклориста та етнографа Миколу Сумцова, філолога Дмитра Овсянико-

Куликівського, співака Івана Алчевського, архітектора Олексія Бекетова та інших. Старий дворик, напевно, їх і досі пам'ятає: вони там сиділи, гуляли, розмовляли...

Д.І.Багалій був видатною людиною. Його ім'я носять вулиці у Львові, Хмельницькому та Рівному. Тепер є вулиця імені Багалія також і у Харкові.

Використана література

Микола Костомаров

Бойко О. Внесок Миколи Костомарова у дослідження фольклорної символіки квітів / О.Бойко // Міфологія і фольклор. – 2015. – № 1. – С. 28-34.

Буторіна Н. Український аспект літературознавчих студій Миколи Костомарова / Н.Буторіна // Дивослово. – 2005. – № 7. – С. 56-59.

Грушевський М. Українська історіографія і Микола Костомаров. // Молода нація. Смолоскип. – 2002. – № 1. – С. 90-108.

Пінчук Ю. Микола Костомаров: людина, вчений, громадський діяч // Історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 3-16.

Пінчук Ю. До оцінки й громадської діяльності М.І.Костомарова // Український історичний журнал. – 1992. – № 3. – С. 3-11.

Пінчук Ю. Ідеолог Кирило-Мефодіївського братства // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С. 15-18.

Толочко П. Видатний історик України і Росії // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С. 7-14.

Дмитро Багалій

Аленков Ю. Летописец Слобожанщини :
[Д.И.Багалей] / Ю.Аленков // Вечерний Харьков. – 2007. –
№ 124. – С. 17.

Быстрый А. Харьков, который мы теряем [Текст] : [о дворике Дмитрия Багалей] / А.Быстрый // Время. – 2011. –
№ 37. – С. 1-7.

Даниленко О. Багалій Дмитро Іванович : [історик, просвітитель, один із фундаторів і керівників Української Академії наук] / О.Даниленко // Діячі науки і культури України : нариси життя та діяльності. – 2007. – № 23 –
С. 26.

Крижинівська Т. Дмитро Іванович Багалій – «цілком свідомий українець» / Т.Крижинівська // Вісник Книжкової палати. – 2007. – № 11. – С. 45-47.

Меліхов В. Невтомний орач історичної ниви : [150 років із дня народження видатного ученого Д.І.Багалія] / В.Меліхов // Слобідський край. – 2007. – № 123. – С. 7.

Можейко И. «Отец Харьковской истории» глазами современников : [150 лет со дня рождения Д.И.Багалей] / И.Можейко // Харьковские известия. – 2007. – № 118. –
С. 13

Можейко И. Портрет в интерьере юбилея : [150 лет со дня рождения историка Д.И.Багалей] / И.Можейко // Харьковские известия. – 2007. – № 119. – С. 14.

Прохоров А. Літописець Слобожанщини : [150 років від дня народження видатного історика України –

Д.І.Багалія] / А.Прохоров // Губернія. – 2007. – № 12. – С. 64-65.

Романовський В. Покликаний історією : [Д.І.Багалій] / В.Романовський // Слобідський край. – 2007. – № 129. – С. 8.

Тимошевський Л. Летописец харьковской старины : [к 150-летию со дня рождения Д.И.Багалея] / Л.Тимошевський // Время. – 2007. – № 202. – С. 1-2.

«Микола Костомаров та його «відчуття історії»	4
На початку шляху. Перші дослідження	5
Українські літературні студії Миколи Костомарова	8
Костомаров-учитель. Кирило-Мефодіївське товариство	13
На засланні.....	17
Професор Микола Костомаров.....	18
Останні роки життя історика	21
«Слобідський літописець історії України Дмитро Багалій»	25
Дитинство та юність	26
З Києва – у Харків. Сім'я та побут.....	29
Багалій-дослідник	33
Громадський діяч, архівіст, політик.....	35
На новому етапі: досягнення та протиріччя	38
Додатки	42
Внесок М.Костомарова у дослідження фольклорної символіки квітів	42
Будинок із садом, де жив Д.І.Багалій	48
Використана література.....	52

ХОБД, 2017
Зам. № 2